

Analyseren in kwalitatief onderzoek

Boom

Hennie Boeije
Inge Bleijenbergh

3e druk

Analyseren in kwalitatief onderzoek

Analyseren in kwalitatief onderzoek

Denken en doen

Derde druk

Hennie Boeije en Inge Bleijenbergh

Boom

inclusief website!

Met behulp van onderstaande unieke activeringscode kun je een studentaccount aanmaken op www.analysereninkwalitatiefonderzoek.nl, voor toegang tot extra materiaal bij dit boek. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan de 3^e druk. Na activering heb je drie jaar toegang tot de website. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende druk worden geactiveerd.

Omslagontwerp: Haagsblauw, Den Haag

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© 2019 Hennie Boeije en Inge Bleijenbergh | Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-90-2442-594-5

ISBN 978-90/2442-595-2 (e-book)

NUR 741

www.analysereninkwalitatiefonderzoek.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Voorwoord

De eerste versie van dit boek verscheen in 2005 met Hennie Boeije als auteur. Het was bedoeld als praktische handleiding die toch voldoende theoretische onderbouwing bood voor studenten, promovendi en onderzoekers. In 2014 verscheen er een vernieuwde versie van het boek. Voor deze nieuwe druk van 2019 is Inge Bleijenbergh aangetrokken om het boek mee te schrijven. Dat maakt het mogelijk de taken te verdelen en de inhoud weer eens kritisch tegen het licht te houden.

Aan het doel van het boek is niets gewijzigd: we willen kwalitatief onderzoek duidelijk uitleggen en aandacht besteden aan de onzekerheden en moeilijkheden die we zelf zijn tegengekomen in de uitvoering en begeleiding van onderzoeksprojecten. Er zijn nog steeds veel (nieuwe) voorbeelden die de stof illustreren. Door de stapsgewijze aanpak waarin kwalitatieve gegevens worden verwerkt tot resultaten en conclusies is het ons doel dat de lezer aan het einde van het boek een (eenvoudige) kwalitatieve analyse zelf kan uitvoeren.

De hoofdstukken 5 en 6 vormen samen de kern van het boek; in deze hoofdstukken komen de theorie en praktijk van analyseren in kwalitatief onderzoek aan bod. In de vorige uitgaven startten we de analyse vanuit de gegevens. De theorie en de literatuur gaven richting aan de analyse. Bij deze manier van werken, die we inductieve kwalitatieve analyse noemen, hoort het model van de onderzoeksslang. Hierin wordt, net als in de analyse, van beneden naar boven gewerkt. In deze herziene uitgave hebben we een deductieve kwalitatieve analyse toegevoegd. Deze heeft overeenkomsten met de hiervoor beschreven manier van werken, maar legt bij de start meer de nadruk op de operationalisering van begrippen. We hebben gemerkt dat in de praktijk en het onderwijs behoefte is aan zo'n manier van werken. Hierbij is een model ontwikkeld dat we de onderzoeksliaan noemen en dat van boven naar beneden loopt.

Analyseren staat natuurlijk niet los van de rest van een onderzoek en daarom schetsen we in de eerste hoofdstukken alles wat daaraan voorafgaat: van de literatuurstudie en de probleemstelling tot de samenstelling van de onderzoeksgroep en de methoden van dataverzameling. In de hoofdstukken die daarop volgen gaan we in op de kwaliteitsbeoordeling en de rapportage. Al tijdens de analyse dienen onderzoekers rekening te houden met de doelgroep waar ze voor schrijven.

Om het bestuderen van het boek te vergemakkelijken zijn verschillende middelen ingezet. Bij elk hoofdstuk zijn leerdoelen geformuleerd die de kern van het hoofdstuk weergeven. In sommige hoofdstukken beantwoorden we veelgestelde vragen. Kaders helpen de tekst te verduidelijken, en in de boxen komt aanvullende en verdiepende informatie aan bod. In de lopende tekst staan verscheidene opgaven die lezers uitdagen om zelf kritisch en creatief na te denken. Daarnaast zijn er tips geformuleerd die de stappen in kwalitatief onderzoek vergemakkelijken.

Hennie Boeije en Inge Bleijenbergh
Utrecht, 28 februari 2019

Inhoud

Voorwoord	5
Inleiding	9
1 Inleiding kwalitatief onderzoek	13
1.1 Kwantitatief en kwalitatief onderzoek	13
1.2 Afbakening en omschrijving van kwalitatief onderzoek	17
1.3 Kenmerken van kwalitatief onderzoek	24
1.4 De keuze voor kwalitatief onderzoek	29
2 De kwalitatieve onderzoeksopzet	33
2.1 Het onderzoeksvoorstel	33
2.2 Literatuuronderzoek en theorie	35
2.3 Probleemstelling	41
2.4 Ethiek in kwalitatief onderzoek	47
3 Het bepalen van de steekproef	53
3.1 Waar wordt de vraagstelling onderzocht?	53
3.2 Samenstelling en omvang van de steekproef	56
3.3 Generaliseerbaarheid of externe validiteit	61
3.4 Werving en toegang verkrijgen	63
4 Dataverzameling	67
4.1 Kwalitatieve onderzoeksgegevens	67
4.2 Participerende observatie, interviews en focusgroepen	72
4.3 Online dataverzameling	81
4.4 Zorgvuldig gegevensbeheer	83
5 Principes van kwalitatieve analyse	87
5.1 Wat is analyseren?	87
5.2 Redeneren in kwalitatief onderzoek	93
5.3 Uitgangspunten van inductieve kwalitatieve analyse	98
5.4 Uitgangspunten van deductieve kwalitatieve analyse	101
5.5 Modellen voor kwalitatieve analyse: de onderzoeksslang en de onderzoeksliaan	105

6	Methoden en technieken van kwalitatieve analyse	111
6.1	Coderen in drie fasen	111
6.2	Inductief coderen	112
6.3	Deductief coderen	133
6.4	Hulp bij integreren van resultaten	141
6.5	Memo's: scharnier tussen denken en doen	148
6.6	Computerondersteunde kwalitatieve analyse	150
7	Kwaliteit van onderzoek	153
7.1	Kwaliteitsdenken	153
7.2	Kwaliteitsbewaking	158
7.3	Beoordelen van kwaliteit	163
7.4	Wetenschappelijkheid van kwalitatief onderzoek	167
8	Rapporteren	169
8.1	Communiceren over onderzoek	169
8.2	Afspraken en stijl	172
8.3	Onderdelen van publicaties	174
8.4	Publiceren en overtuigen	188
	Literatuur	191
	Fotoverantwoording	201
	Register	202
	Over de auteurs	208

Inleiding

Kader

Genderidentiteit en geslachtsvariatie

'Liselot was vier jaar toen zij voor het eerst werd geopereerd. Het was midden jaren zeventig. Ze herinnert zich de operatie niet goed, maar wel dat haar later was uitgelegd dat het "iets met liesbreuken" te maken zou hebben gehad: "Er zijn dingen dichtgenaaid en eruit gehaald." Ook herinnert zij zich dat toen ze een jaar of tien was, haar verteld werd dat ze geen baarmoeder had. Later zou ze pillen moeten gaan slikken om haar borsten te laten groeien.

"Als het zo makkelijk is...", had ze gereageerd, "...doe mij dan maar een piemel." Als er pillen waren voor borsten, moesten er ook pillen zijn voor piemels.

"Of, misschien konden die dingen wel opgeplakt worden", had ze gedacht. Haar ouders hadden haar wens aan een betrokken arts kenbaar gemaakt, maar omdat "zoiets maar ten dele zou werken", raadde hij het af. Ook haar plannen om op basketbal te gaan en met een brommer te crossen, werden belemmerd. Later hoorde ze dat de artsen haar ouders hadden aangeraden haar "eenduidig als meisje" op te voeden.

In haar puberteit in de jaren 1980 was Liselot het steeds leuker gaan vinden dat ze een meisje was. Vanaf haar twaalfde slikte ze hormonen om borstgroei op te wekken en ze kon niet wachten op het resultaat. Desalniettemin was het een vreemde situatie voor haar. Haar moeder had haar namelijk gevraagd de bijzonderheden van haar lichaam aan niemand te vertellen. Dit deed ze af en toe toch, tot verwarring van vriendinnetjes en ook zichzelf. Ze kon het hen niet goed uitleggen. "Mijn ouders zeiden dat ik er met niemand over mocht praten. Ze vertelden me dat wat ik had heel geheim was, en heel bijzonder en mensen het niet zouden begrijpen. Ook al die dokters zeiden dit. Toch wilde ik er graag met iemand over praten. Toen ik twaalf was heb ik dat ook eens uitgeprobeerd bij een vriendinnetje, maar dat mislukte. Zij begreep niets van mijn verhaal omdat ik er zelf eigenlijk ook helemaal niets van snapte." Voortaan leek zwijgen en ontkennen makkelijker en ze probeerde elke gedachte over de tegenstrijdigheden van haar lichaam uit te bannen. Toch bleef het knagen. [-]

Op een avond in het jaar 2003 zag Liselot, nu rond de leeftijd van dertig, toevallig een televisie-uitzending van AVRO's *Vinger aan de pols*. Het ging over vrouwen met een aangeboren genvariatie waardoor hun lichamen zowel mannelijk als vrouwelijk waren. Ze herkende onmiddellijk haar eigen verhaal: de operaties, de geheimzinnigheid en het er niet over mogen praten. Gefascineerd bleef ze kijken. Tot haar grote verbazing hoorde ze dat deze vrouwen XY (mannelijke) geslachtschromosomen hadden. Dat ze niet helemaal vrouwelijk dan wel mannelijk was, had ze altijd al vermoed. Maar dat ook zij, net als de vrouwen op TV XY geslachtschromosomen had, was een donderslag bij heldere hemel.'

Het bovenstaande fragment is een citaat uit een kwalitatief onderzoek van Van Heesch (2015: 9,10) naar mensen met een geslachtsvariatie. Dat zijn mensen die geboren zijn met een geslachtsanatomie die afwijkt van de norm voor vrouwen- en mannenlichamen. Vanaf de jaren vijftig was het in Nederland medische

praktijk zulke kinderen een sekse-identiteit toe te wijzen en de medische interventie geheim te houden, om zo sociale problemen te voorkomen. Van Heesch onderzoekt hoe dit voor deze kinderen was en hoe ze terugkijken op de medische ingrepen en de geheimhouding die daaraan verbonden was. De onderzoeker kijkt hierbij nadrukkelijk zowel naar de levensverhalen van deze mensen als naar het medische taalveld over geslachtsvariatie in dezelfde tijd. De wijze waarop kennis over geslachtsvariatie werd uitgewisseld, toegeëigend, ontzegd, verteld en verzwegen, staat centraal in de probleemstelling van het onderzoek. Onderzoekers kunnen niet slechts verhalen optekenen van de deelnemers – participanten – aan hun onderzoek, en ze vervolgens aan de lezer voorleggen. Zij moeten iets met die verhalen doen. Zij zullen hun onderzoeksgegevens, in dit geval interviews, met elkaar vergelijken en combineren. Zij zullen beschrijvingen geven van gebeurtenissen, zoals medische ingrepen, en van betekenis die hieraan verbonden zijn. Vervolgens zullen ze in hun waarnemingen zoeken naar patronen en verbanden en deze interpreteren, om uiteindelijk de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden in de conclusie. Zij puzzelen tot ze weten wat er aan de hand is en tot ze begrijpen hoe degenen die ze onderzoeken hun sociale wereld zien, in dit geval hoe de genderidentiteit van mensen met een geslachtsvariatie vorm krijgt. Al deze activiteiten van onderzoekers horen bij de analyse van de gegevens.

Kwalitatief onderzoek vergt een bepaalde manier van denken over de onderzoeksopzet en -uitvoering. In vergelijking met kwantitatief onderzoek zijn er minder duidelijke methodologische regels en richtlijnen beschikbaar. Daarom bestempelen onderzoekers die voor het eerst kennismaken met de kwalitatieve methoden ze als anders, abstract of vaag. Als kwalitatief onderzoek ‘vaag’ is, dan geldt dat zeker voor de kwalitatieve analyse. Ook al is er veel literatuur over kwalitatieve analyse, de verwerking van onderzoeksgegevens tot conclusies blijft deels een *black box*. Dat ligt gedeeltelijk aan de rol van de expertise en ervaring van de onderzoekers in de analysefase. Hoewel er inmiddels veel procedures en technieken voor kwalitatieve analyse zijn uitgewerkt, blijft het voor onderzoekers lastig om precies aan te geven hoe ze tot bepaalde inzichten en interpretaties zijn gekomen. Met andere woorden: de kunde is ontwikkeld, maar er blijft een aspect van ervaring en creativiteit aan de analyse verbonden. Een analyse kan met sprongen vooruitgaan door een studie die men leest, door een theoretisch verband dat men ‘ziet’, of door nieuwe waarnemingen. Het punt is dat analyseren voor een groot deel bestaat uit nadenken over de probleemstelling op basis van de verzamelde gegevens, de resultaten van tussentijdse analyses en de literatuur. En dat denken kan maar tot op zekere hoogte worden vastgelegd en gestuurd.

Dit boek probeert het inzicht in de analyse te vergroten door de principes en werkwijzen van de analyse, zoals constante vergelijking, codering, en verzadiging, te beschrijven en van voorbeelden te voorzien. Ook gaan we in op de beschrijving en verantwoording van de methodische keuzen in een studie en welke maatregelen we kunnen nemen om een studie zo goed mogelijk uit te voeren. Op dit soort onderwerpen zal het boek ingaan aan de hand van enkele

klassieke voorbeelden uit de literatuur, maar we zullen voornamelijk putten uit recente artikelen en hedendaagse proefschriften. Bij een aantal Nederlandse begrippen staan tussen haakjes de Engelse termen vermeld. Hierdoor is het gemakkelijker om de relatie te leggen met de Engelstalige literatuur.

Tip

Wanneer je onderzoek doet, vind je in de beschikbare methodeboeken niet altijd een oplossing voor de specifieke methodologische problemen waar je mee kampt. Een alternatief is om goede voorbeeldstudies te vinden. Je kunt veel leren van andere onderzoekers die soortgelijke problemen hebben opgelost.

Hoofdstuk 1 biedt de achtergronden die nodig zijn om te begrijpen hoe kwalitatieve onderzoekers denken en werken. Dat kwalitatieve onderzoekers het niet altijd met elkaar eens zijn, zal blijken uit de vele benaderingen en tradities. In dit boek kiezen we voor de interpretatieve benadering. Hiervan geven we een omschrijving en we bekijken de gemeenschappelijke kenmerken. Tot slot gaan we in op de keuze voor kwalitatieve onderzoeksmethoden als een opzichzelfstaande methode en als een methode in combinatie met kwantitatief onderzoek. In hoofdstuk 2 komen de kwalitatieve onderzoeksopzet en de planning hiervan aan bod. We besteden aandacht aan de rol van bestaande literatuur en theorie. Vervolgens behandelen we de centrale rol van de vraag- en de doelstelling in onderzoek dat kennis- of praktijkproblemen wil oplossen. Bij het beantwoorden van hun onderzoeksvraag dienen onderzoekers werkwijzen te kiezen die rekening houden met de belangen van alle betrokkenen en daarom komt in dit hoofdstuk ook de ethiek van onderzoek aan bod.

Centraal in hoofdstuk 3 staat waar en bij wie onderzoekers gegevens gaan verzamelen. Er zijn verschillende manieren om een steekproef te trekken en welke manier wordt gekozen hangt af van de vraagstelling en de mogelijkheden binnen een specifiek onderzoek. De samenstelling van de steekproef bepaalt de reikwijdte van de uitspraken die onderzoekers kunnen doen. Tot slot behandelen we manieren om toegang te krijgen tot de gekozen onderzoeksgroep.

In hoofdstuk 4 gaan we door met de verzameling van zogenoemde rijke onderzoeksgegevens, zoals we die nodig hebben in kwalitatief onderzoek. Eerst kijken we naar enkele meer traditionele methoden, zoals participerende observatie, interviews en focusgroepen. Daarna bekijken we enkele alternatieve methoden van dataverzameling die zijn beïnvloed door het belang van internet, zoals het gebruik van sociale media en visueel materiaal. We eindigen dit hoofdstuk met zorgvuldig gegevensbeheer.

De eerste vier hoofdstukken schetsen de context voor de volgende hoofdstukken, die zijn gewijd aan de analyse. Hoofdstuk 5 gaat in op de theoretische uitgangspunten van de kwalitatieve analyse. Hierin komt aan bod wat analyseren is, wat de voornaamste principes zijn en uit welke fasen het analyse-

proces bestaat. We gaan in op het zodanig redeneren in kwalitatief onderzoek dat theorievorming mogelijk is. Het hoofdstuk eindigt met de introductie van de zogeheten ‘onderzoeksslang’ en ‘onderzoeksliaan’ als voorbeelden van een systematische, stapsgewijze procedure voor de uitvoering van de analyse.

Hoofdstuk 6 is de praktische tegenhanger van hoofdstuk 5 en bereidt onderzoekers voor op de zelfstandige uitvoering van een analyse aan de hand van de onderzoeksslang en de onderzoeksliaan. We behandelen open, axiaal en selectief coderen. De fase van de integratie is het moeilijkst en daarom beschrijven we voor deze fase verschillende hulpmiddelen. We behandelen het schrijven van memo’s als een link tussen denken en doen. We sluiten het hoofdstuk af met een niet meer weg te denken hulpmiddel: analyse ondersteunende software. Een belangrijke vraag is dan nog blijven liggen: hoe zit het met de kwaliteit van kwalitatief onderzoek en hoe kun je de kwaliteit beoordelen? In hoofdstuk 7 gaan we in op bedreigingen van de kwaliteit in kwalitatief onderzoek en komen verschillende visies op dit vraagstuk naar voren. Belangrijk zijn de maatregelen die onderzoekers kunnen nemen om de kwaliteit te bewaken. Daarnaast behandelen we checklijsten om de kwaliteit te beoordelen. Aan het eind van dit hoofdstuk reflecteren we op het wetenschappelijke gehalte van kwalitatief onderzoek.

In hoofdstuk 8 gaan we in op het helder en juist rapporteren van een kwalitatief onderzoek. Het grootste deel van het hoofdstuk gaat over de centrale onderdelen van een kwalitatieve publicatie, te weten de inleiding, methodesectie, resultaten, conclusie en discussie. We eindigen met informatie over het publiceren in (wetenschappelijke) (vak)tijdschriften. Daarmee is de cirkel rond: het onderzoek is uitgevoerd en openbaar gemaakt, zodat anderen de waarde ervan kunnen beoordelen en de uitkomsten ervan kunnen gebruiken voor onderzoek, beleid en/of de professionele praktijk.

Website

Bij deze derde druk hoort de website www.analysereninkwalitatiefonderzoek.nl. Je krijgt toegang tot deze website door de unieke activeringscode te gebruiken (zie colofon).

Je vindt op deze website:

- de antwoorden op de opdrachten uit het boek;
- een overzicht van veelgestelde vragen en antwoorden over het uitvoeren van kwalitatief onderzoek. Je vindt deze vragen ook in het boek. Op de website zijn ze overzichtelijk gerangschikt;
- oefenmateriaal om te coderen;
- praktische hulpmiddelen, zoals checklijsten, een codeboom en boomdiagram;
- links naar websites of praktische tools.

In het boek vind je een webicoontje in de marge wanneer er meer achtergrondinformatie op de website is opgenomen.

Inleiding kwalitatief onderzoek

1

We beginnen dit hoofdstuk met een vergelijking tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek en gaan na wat voor resultaten kwalitatief onderzoek oplevert. Vervolgens laten we zien dat er veel verschillende tradities en benaderingen in kwalitatief onderzoek zijn, maar dat daartussen overeenkomsten zijn. We omschrijven wat we in dit boek zullen verstaan onder kwalitatief onderzoek. Tot slot gaan we in op de keuze voor kwalitatief onderzoek als een opzichzelfstaande methode en in combinatie met kwantitatief onderzoek.

Leerdoelen

Aan het eind van dit hoofdstuk:

- ken je het verschil tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek en de achterliggende paradigma's;
- ken je de definitie van kwalitatief onderzoek en kun je deze toelichten;
- weet je dat er verschillende tradities en benaderingen van kwalitatief onderzoek bestaan;
- ken je de kenmerken van de gefundeerde theoriebenadering, actieonderzoek en etnografisch onderzoek;
- kun je de kenmerken van kwalitatief onderzoek herkennen in publicaties;
- kun je bij een gegeven onderzoekssituatie aangeven wanneer kwalitatieve onderzoeksmethoden een passende keuze zijn.

1.1 Kwantitatief en kwalitatief onderzoek

In kader 1.1 en 1.2 staan twee studies beschreven die vertrekken vanuit dezelfde interesse. Het betreft in beide gevallen onderzoek naar mensen met een ernstige aandoening en hoe ze hiermee omgaan. Toch zijn het twee verschillende studies geworden, omdat de onderzoekers verschillend te werk gaan. In het eerste onderzoek gebruiken de onderzoekers kwantitatieve methoden en in het tweede onderzoek kwalitatieve methoden.

Kader 1.1**Een kwantitatief onderzoek naar online zorg voor Parkinsonpatiënten**

Munneke et al. (2010) onderzoeken wat de effectiviteit is van het behandelen van Parkinsonpatiënten binnen een online zorgomgeving. Ze focussen daarbij specifiek op het effect van fysiotherapie, een behandeling die meer dan de helft van de Parkinsonpatiënten tijdens hun ziekte krijgt. Uit onderzoek blijkt dat de kwaliteit van fysiotherapie voor Parkinsonpatiënten matig is, onder andere omdat fysiotherapeuten nauwelijks of geen specifieke kennis hebben over Parkinson. De onderzoekers hebben fysiotherapeuten getraind om online specifieke zorg voor Parkinsonpatiënten te verlenen. De onderzoekers verwachten dat online fysiotherapie bij patiënten drie verbeteringen teweeg zal brengen. Allereerst verwachten ze primaire gezondheidswinst, zoals een afname van de ziekteverschijnselen van mensen met Parkinson. Daarnaast verwachten ze secundaire gezondheidswinst, zoals een toename van de mobiliteit. Ten derde verwachten ze dat de kosten van de zorg lager zullen zijn als patiënten online zorg krijgen in vergelijking met een reguliere behandeling. De onderzoekers kiezen voor een experiment als onderzoeksstrategie. Ze vergelijken twee groepen patiënten, namelijk 358 patiënten die werden behandeld met ondersteuning via een online zorgomgeving en 341 patiënten die reguliere zorg kregen. Ze meten de gezondheid van de groepen voorafgaand aan de behandeling en na 8, 16 en 24 weken. De dataverzamelingmethoden zijn observatie van de patiënten aan de hand van meetinstrumenten en vragenlijsten. Voor verschillende kenmerken die ze in het onderzoek willen meten, bestaan al bruikbare meetinstrumenten die aan meettechnische eisen voldoen. Zo is er een meetinstrument voor de primaire gezondheid, die de manier van lopen, overdracht, balans, reiken en pakken en fysieke capaciteiten meet. Daarnaast zijn er vragenlijsten voor de secundaire gezondheid, die de mobiliteit meten aan de hand van items over activiteiten en over de kwaliteit van leven. De kosten van de zorg worden gemeten via een vragenlijst over het gebruik van medicatie, fysiotherapie, consultatie van specialisten en zorg aan huis. Tegen de verwachtingen van de onderzoekers in biedt fysiotherapie via een online zorgomgeving geen grotere gezondheidswinst voor Parkinsonpatiënten dan reguliere zorg. De afname van ziekteverschijnselen en de toename van de mobiliteit zijn gelijk voor beide groepen. Wel blijken de kosten voor de zorg af te nemen bij een online zorgomgeving in vergelijking met patiënten die reguliere zorg ontvangen. Dat ligt vooral aan de afgenomen kosten van thuiszorg en van revalidatie na een ziekenhuisbehandeling.

Kader 1.2**Een kwalitatief onderzoek naar online zorg voor Parkinsonpatiënten**

Visser et al. (2016) onderzoeken hoe mensen met Parkinson gebruikmaken van een online zorgomgeving en of het gebruik hiervan hen in staat stelt hun zorg in eigen handen te nemen. De literatuur stelt dat de gezondheidszorg in toenemende mate vraagt om het actief betrekken van patiënten bij hun eigen zorgvoorziening. Dat blijkt in de praktijk moeilijk te realiseren. Patiënten hebben daarvoor onvoldoende kennis, ze willen het niet of ze zijn er door hun ziekte simpelweg niet toe in staat. Het gebruik van nieuwe communicatietechnologie biedt mogelijkheden om de communicatie tussen patiënten en zorgverleners te verbeteren. Eerder onderzoek probeert vooral te begrijpen waarom patiënten en zorgverleners de technologie al dan niet gebruiken. De vraag hoe patiënten zorgtechnologie gebruiken is echter nog niet voldoende onderzocht.

De onderzoekers interviewen 18 Parkinsonpatiënten en observeren daarnaast bij 14 patiënten de gesprekken die ze hebben met hun zorgverleners op de online zorgomgeving. In de interviews vragen ze de patiënten naar hun ervaringen met de zorgomgeving, hun relatie met hun zorgverleners en hun eigen rol in de zorgvoorziening. Ze nemen de interviews op en typen deze uit. Daarnaast vragen en krijgen ze toestemming om bij 14 patiënten de gesprekken op de online zorgomgeving te observeren, wat in totaal 691 berichten oplevert. Uit de analyse van de verzamelde gegevens komen drie thema's naar voren die het gebruik van de online zorgomgeving bepalen. Ten eerste blijken patiënten bang te zijn om te veel vragen te posten op hun online zorgomgeving, omdat ze hun zorgverleners niet willen 'lastigvallen' met hun vragen. Ten tweede willen patiënten voorkomen dat ze overkomen als 'klagers' en daarom zijn ze terughoudend in het inhoudelijk communiceren over hun klachten. Ten derde zijn patiënten terughoudend om zichzelf te presenteren als iemand met kennis over hun ziekte; ze zien hun zorgverlener als degene die de kennis heeft om beslissingen te nemen over de behandeling. Patiënten stellen zich nederig op in hun presentatie van symptomen en presenteren hun kennis als een 'mening'. Zorgverleners communiceren directer en presenteren hun interpretatie van de klachten als feitelijk. De onderzoekers concluderen dat een online zorgomgeving de machtsrelatie tussen patiënten en zorgverleners niet vanzelfsprekend verandert. Traditionele normen over de verhouding tussen patiënten en zorgverleners voorkomen dat patiënten hun zorg in eigen handen nemen.

De voorbeelden laten zien dat we onderzoek naar een vergelijkbaar onderwerp methodologisch heel verschillend kunnen opzetten en uitvoeren. In het kwantitatieve onderzoek werken de onderzoekers met specifieke hypothesen. Deze hypothesen toetsen ze door middel van een groot aantal waarnemingen. De kenmerken die de onderzoekers willen onderzoeken, meten ze aan de hand van gestandaardiseerde meetinstrumenten met voorgestructureerde antwoordcategorieën. In het voorbeeld zijn dat onder meer vragenlijsten over gezondheid, mobiliteit en zorgkosten. De waarnemingen of scores bestaan uit getallen. Met behulp van statistiek berekenen de onderzoekers of de hypothesen worden bevestigd. Vervolgens proberen ze de uitkomsten te verklaren.

Box 1.1**Wetenschappelijke paradigma's**

Onderzoekers in de diverse wetenschapsgebieden gebruiken verschillende onderzoeksmethoden om kennis te verkrijgen. Wanneer we ons bezighouden met de vraag waaraan een wetenschappelijk onderzoek moet voldoen, begeven we ons op het gebied van de wetenschapsfilosofie. Wanneer een groep wetenschappers gedeelde opvattingen heeft over wat wetenschap is, waar een wetenschappelijke theorie aan moet voldoen en op welke manier wetenschap moet worden aangepakt, spreken we van een wetenschappelijk paradigma (Tijmstra & Boeije, 2011).

Van een wetenschappelijk paradigma maken onder meer twee elementen deel uit: ontologische uitspraken en epistemologische uitspraken. Ontologie betekent letterlijk 'zijnsleer' ofwel 'studie van de dingen die bestaan'. Ontologie houdt zich bezig met vragen als 'hoe is de sociale werkelijkheid opgebouwd?' en 'kunnen sociale structuren door mensen beïnvloed worden, of zijn mensen overgeleverd aan de bestaande sociale structuren?'. In de epistemologie, ofwel de kennisleer, gaat het om opvattingen over wat als kennis telt en over de wijze waarop kennis over de werkelijkheid verkregen kan worden.

In de geschiedenis van de sociale wetenschappen hebben zich drie belangrijke wetenschappelijke paradigma's ontwikkeld, namelijk het empirisch-analytisch paradigma of positivisme, het interpretatieve of constructivistische paradigma en het kritisch-emancipatoire paradigma (Scheepers, Tobi & Boeije, 2016). Ontologische en epistemologische ideeën beïnvloeden de wijze waarop wetenschappers onderzoek willen doen (Mason, 2018; Creswell, 2006). In het empirisch-analytische paradigma bestaat een voorkeur voor kwantitatief onderzoek, terwijl kwalitatieve methoden beter passen bij de uitgangspunten van het interpretatieve paradigma. De kritisch-emancipatoire opvatting neemt een middenpositie in (zie voor een verdere uitwerking Tijmstra & Boeije (2011)).

Tabel 1.1 Wetenschappelijke paradigma's

	Empirisch-analytisch paradigma	Interpretatief paradigma	Kritisch-emancipatoire paradigma
Uitgangspunt	Verklaren van verschijnselen	Begrijpen vanuit eerstpersoons-perspectief	Maatschappelijk engagement
Soort kennis	Universele kennis	Kennis over unieke gevallen	Waardegebonden kennis
Onderzoeksstrategie	Experiment, enquête	Casestudy, etnografisch onderzoek, gefundeerde theoriebenadering, discoursanalyse, conversatieanalyse	Actieonderzoek, activistische etnografie

In het kwalitatieve onderzoek gebruiken de onderzoekers de literatuur om een meer open vraagstelling te formuleren. Het doel is het onderwerp met de juiste begrippen te beschrijven en te begrijpen wat zich afspeelt. Deze onderzoekers verzamelen de gegevens door middel van open interviews en participerende observatie. De begrippen waarmee ze duiden wat ze waarnemen, ontwikkelen ze veelal zelf door de dataverzameling en data-analyse met elkaar af te wisselen.

Over het algemeen betrekken ze een kleiner aantal onderzoekseenheden in het onderzoek, maar zijn de waarnemingen per eenheid heel intensief. De onderzoekers bestuderen alles wat met de relatie tussen patiënten en zorgverleners te maken heeft. De gegevens bestaan uit de teksten van de uitgetypte interviews en de online berichten, die ze vervolgens met methoden voor kwalitatieve analyse verwerken. Hun resultaten bestaan uit de beschrijving van thema's die de betekenissen en ervaringen van de onderzochten weergeven en uit pogingen om relaties tussen de thema's te begrijpen.

Hierboven hebben we kwantitatief en kwalitatief onderzoek naast elkaar gezet. Hiermee hebben we laten zien dat beide typen onderzoek op een bepaald wetenschappelijk terrein naast elkaar kunnen bestaan. Tegelijk is duidelijk dat we met beide typen onderzoek andere onderzoeksvragen beantwoorden, andere inzichten opdoen en anders te werk gaan. In het vervolg van dit hoofdstuk verdiepen we ons verder in kwalitatief onderzoek.

1.2 Afbakening en omschrijving van kwalitatief onderzoek

Terminologie en afbakening

Kwalitatief onderzoek is de meest gangbare term voor het type onderzoek waar we het in dit boek over hebben. Er zijn allerlei termen in omloop, zoals interpretatief, naturalistisch, constructivistisch, narratief, etnografisch en intensief onderzoek, veldonderzoek, casestudy, fenomenologische analyse, gefundeerde theoriebenadering en participerende observatie. Soms gebruiken onderzoekers deze termen als synoniemen en soms gebruiken ze deze om bijvoorbeeld juist een specifieke aanpak aan te geven. In dit boek gebruiken we de term kwalitatief onderzoek.

Tip

Nederlandse en Belgische kwalitatieve onderzoekers vormen een netwerk dat zich Kwalon noemt. Kwalon organiseert activiteiten zoals conferenties, is actief op LinkedIn en voert de redactie over het tijdschrift *Kwalon*. Dit tijdschrift heeft verschillende rubrieken, zoals 'In het spoor van Malinowski' over veldwerk, stromingen en tradities, discussie en debat, lopend onderzoek, recensies van (nieuwe) boeken en congresverslagen. *Kwalon* is een tijdschrift van Boom uitgevers Amsterdam (www.kwalon.nl)

In de praktijk van het kwalitatieve onderzoek bestaat een grote diversiteit (De Boer & Smaling, 2011; Bosch, 2012; LaRossa, 2012; Grbich, 2013). In grote lijnen bestaan er drie varianten. In de eerste variant gaat de interesse uit naar de kenmerken van taal en communicatieprocessen (Houtkoop & Koole, 2000; Ten Have, 2007). Dit wordt ook wel discursief onderzoek genoemd, of sequentiële

analyse. Bij deze variant horen onder meer inhoudsanalyse, discoursanalyse en conversatieanalyse.

In de conversatieanalyse doet men onderzoek naar gesprekken die in het dagelijks leven plaatsvinden, zoals op WhatsApp, een gesprek tussen leerlingen en leraar of een consult bij de huisarts. Men houdt zich bezig met de vraag hoe mensen taal gebruiken om iets mee te doen, zoals een gesprek beginnen of eindigen, informatie vragen of zich voorstellen. Het blijkt dat deze handelingen heel ordelijk en volgens vaste regels verlopen. Wordt een van de regels geschonden, dan ontspoort het sociale verkeer. In dit boek komt deze variant van kwalitatief onderzoek verder niet aan de orde. Het voorbeeld in kader 1.3 laat de werkwijze in de conversatieanalyse zien om het verschil te verduidelijken met de tweede en derde variant, die we hierna behandelen.

Kader 1.3

'We weten niet wat we moeten doen'

Bij veel hulplijnen, zoals 112 of helpdesks, stelt degene die de oproep aanneemt zich voor met de naam van de organisatie. Degene die belt, weet dan dat hij de juiste organisatie heeft bereikt. Direct daarna vraagt degene die de oproep aanneemt: 'Hoe kan ik u helpen?' Dat doen ze omdat ze ervan kunnen uitgaan dat degene die belt een hulpvraag heeft. Bij noodgevallen worden begroetingen overgeslagen, om geen tijd te verliezen. Het onderstaande fragment is ontleend aan een Australisch onderzoek naar jongeren (5-18 jaar) die de Kids Help Line bellen (Emmison & Danby, 2007: 5):

3. Call 1_1_3

- 01 (phone rings)
 02 CT: Hi there Kids Help line,
 03 (0.6)
 04 C: Hello um
 05 (0.4)
 06 My friend? Just got kicked out of
 07 home and she's got like nowhere to
 08 sta(hh):ay.
 09 CT: Mmm,
 10 C: And um (0.6) she doesn't and she wants
 11 to make a few phone calls but she's
 12 got no money on her pho:ne.
 13 (1.0)
 14 CT: Right,
 15 C: And we don't know what to do.
 16 (1.0)
 17 CT: Okay,
 18 (0.8)
 19 CT: Whereabouts are you,

CT = Call taker

C = Caller

De onderzoekers bestuderen 200 gesprekken en laten zien dat er bij de Kids Help Line een ander patroon zichtbaar is. Er is een begroeting (in regel 4) en daarna vertelt de beller welke problemen er zijn (regels 6-12). Degene aan de andere kant van de lijn geeft een minimale ontvangst (regel 9 en 14). Wat de onderzoekers laten zien, is dat de bellers een reden creëren om te bellen. Dat doen ze door hun verhaal af te sluiten met 'en we weten niet wat we moeten doen' (regel 15). Dat is de uiteindelijke reden om te bellen en daarop reageert degene die de oproep beantwoordt met het zoeken naar informatie (regel 19). De onderzoekers zien verschillen met andere hulplijnen waar zonder reden direct om hulp wordt gevraagd ('Stuur een brandweerwagen') of met een korte aanduiding ('Er staat een huis in brand').

De reacties van degenen die de telefoon aannemen, weerspiegelen de filosofie van de Kids Help Line. Deze hulplijn werkt niet vanuit het principe dat ze de problemen van kinderen oplossen, maar ze willen kinderen ondersteunen bij het zelf leren oplossen van hun problemen. De openingen van de telefonische gesprekken laten dan ook overeenkomsten zien met gewone conversaties, maar ook met andere hulplijnen. Tevens laten ze zien dat daardoor de verantwoordelijkheid om de vraag te formuleren bij de bellers – de jongeren – wordt gelegd en ook dat past bij de achtergrond van deze hulplijn.

Het voorbeeld in kader 1.3 laat zien dat het voor conversatieanalyse nodig is om gesprekken zo te transcriberen dat intonaties, klemtoon en pauzes in de tekst zichtbaar blijven. Daarvoor heeft men een systeem ontwikkeld met allerlei tekens, zoals het isgelijktteken, het vraagteken, de onderstreping en pauzes (in tienden van seconden tussen haakjes). Het type onderzoek dat je doet, beïnvloedt je werkwijzen.

In de tweede variant van kwalitatief onderzoek gaat de interesse uit naar kennis om de sociale werkelijkheid te veranderen. Door de sociale werkelijkheid te analyseren samen met de onderzochten bevorderen onderzoekers de emancipatie van de onderzochten. Die kunnen daarna zelf hun situatie verbeteren. Deze variant staat bekend als actieonderzoek (Brydon-Miller et al., 2003).

Net als in de eerste variant gaan onderzoekers ervan uit dat we de werkelijkheid met zijn allen vormgeven. In actieonderzoek gaan onderzoekers deelnemen aan de situatie die ze onderzoeken vanuit het idee dat ze kunnen bijdragen aan het veranderen ervan. Door het onderzoek en het meedoen kennis te krijgen van de situatie willen ze het welzijn vergroten van mensen en gemeenschappen en willen ze de samenleving in het algemeen meer democratisch maken (Brydon-Miller et al., 2003: 110; Lewin, 1946). Binnen deze variant stellen onderzoekers dat geen enkel onderzoek objectief is, maar dat ieder onderzoek is ingebed in een waardesysteem. We kunnen als onderzoekers door middel van onderzoek aan die waarden bijdragen. Het voorbeeld in kader 1.4 laat zien wat de gevolgen kunnen zijn voor onderzoekers en het onderzoeksproces.

Kader 1.4**Actieonderzoek door hoofdverpleegkundigen**

Een groep hoofdverpleegkundigen van vijf ziekenhuizen in Londen introduceert in 2009 het initiatief van de 'Terug naar de werkvloer vrijdag'. In het dagelijks werk geven deze 171 hoofdverpleegkundigen leiding aan de organisatie, maar op vrijdag trekken ze hun werkkleding aan om samen met de andere medewerkers directe zorg te verlenen. Daarna reflecteren ze gezamenlijk op hun ervaringen. Het doel is de zorg te verbeteren door betere en meer zichtbare leiding. Daarnaast zou het initiatief verpleegkundigen empoweren en daardoor creatiever en innovatiever maken. Twee deelnemende hoofdverpleegkundigen doen actieonderzoek waarin ze de effecten van het initiatief onderzoeken (Jones & Griffiths, 2011). Ze combineren kwantitatieve met kwalitatieve onderzoeksmethoden. Naast een vragenlijst die ze rondsturen onder alle deelnemende hoofdverpleegkundigen houden ze negen focusgroepen met deelnemende hoofdverpleegkundigen en interviewen ze specialisten, verpleegkundigen en patiënten over hun ervaringen met het initiatief. Ze ontdekken dat de hoofdverpleegkundigen die weer een dag in de week in hun werkkleding directe zorg verlenen, een breed palet aan activiteiten ondernemen. Zo zorgen ze niet alleen voor patiënten, maar krijgen ze ook een grotere rol in het begeleiden van jongere collega's door hen te coachen of als rolmodel te functioneren. Ze inspecteren of hygiënevoorschriften worden nageleefd, verzamelen patiëntgegevens en vallen in als er personeelstekort is op een specifieke afdeling. Ze ervaren inderdaad empowerment, omdat ze het gevoel hebben dat ze meehelpen aan verandering en kunnen leren van elkaars ervaringen. Overigens is het belang van deze activiteiten duidelijker voor de hoofdverpleegkundigen zelf dan voor de verpleegkundigen aan wie ze leidinggeven; de meerderheid van de verpleegkundigen blijkt geen duidelijk idee te hebben van het doel van het initiatief en de activiteiten van de hoofdverpleegkundigen. De patiënten hebben een duidelijker beeld van het initiatief; de helft van een kleine groep patiënten die langdurig was opgenomen, kon uitleggen welke rol de hoofdverpleegkundigen hadden op de werkvloer. De hoofdverpleegkundigen hebben zelf het idee dat de zorg voor patiënten verbeterd en kunnen daarvan allerlei voorbeelden geven. De tevredenheid van patiënten blijkt inderdaad structureel verbeterd, met name ten aanzien van de naleving van de hygiënevoorschriften.

Hoe pak je het aan om interviews, observaties en documenten te verwerken tot resultaten en hoe rapporteer je daarover? *Analyseren in kwalitatief onderzoek* biedt een stappenmodel voor de systematische analyse van gegevens in kwalitatief onderzoek.

In dit boek leer je welke beslissingen je als onderzoeker neemt tijdens het onderzoeksproces en hoe je zelfstandig een onderzoek uit kunt voeren door steeds te schakelen tussen theorie en praktijk. De kwaliteit van je eigen onderzoek staat voorop en je leert andermans onderzoek beoordelen. De auteurs geven een duidelijke uitleg van kwalitatieve analyse met veel voorbeelden, tips en verwijzingen naar relevante achtergrondliteratuur.

In deze derde druk staan nieuwe, actuele voorbeelden en is er naast inductieve kwalitatieve analyse ook aandacht voor een deductieve manier om kwalitatieve gegevens te analyseren. Ook is de nieuwe website www.analysereninkwalitatiefonderzoek.nl beschikbaar met praktische hulpmiddelen en voorbeelden, opdrachten met uitwerkingen en een overzicht van veelgestelde vragen.

Analyseren in kwalitatief onderzoek is in de eerste plaats bedoeld voor studenten, maar ook promovendi, docenten en onderzoekers in de praktijk kunnen er een belangrijk houvast aan hebben.

Hennie Boeije is programmaleider bij het Nivel – het Nederlands instituut voor onderzoek naar de gezondheidszorg. In haar werk vindt ze het belangrijk om met kwalitatief onderzoek de ervaring van mensen toe te voegen aan een project. Bij het begeleiden van onderzoekers schakelt Hennie naadloos tussen theorie en praktijk. Zij publiceerde eerder *Onderzoeksmethoden en Wetenschapsfilosofie*.

Inge Bleijenbergh is universitair hoofddocent onderzoeksmethoden aan de Radboud Universiteit. Ze vindt het belangrijk deelnemers aan een onderzoek bij het onderzoeksproces te betrekken om samen kennis te ontwikkelen. Ze begeleidt studenten en promovendi bij het helder verwoorden van de keuzes in hun onderzoek. Ze publiceerde eerder *Kwalitatief onderzoek in organisaties*.

www.analysereninkwalitatiefonderzoek.nl
www.boomhogeronderwijs.nl

